

ЖАҲАНДАНУ ҮДЕРІСІНІҢ ТІЛДІҢ ЛЕКСИКАЛЫҚ ҚАБАТЫНА ӘСЕРІ

Бекниязова Динара Достановна

8D02304-Филология ББ бойынша 1-курс докторанты

dbekniyazova@zhubanov.edu.kz

Қазақстан Республикасы Ақтөбе қаласы

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбеөңірлік университеті

Аңдатпа. Мақалада жаһандану үдерісінің тілдің лексикалық қабатына тигізетін ықпалы қарастырылады. Қазіргі кезеңде халықаралық экономикалық, мәдени және ақпараттық байланыстардың күшеюі ұлттық тілдердің сөздік құрамына айтарлықтай өзгерістер әкелуде. Әсіресе ағылшын тілінен енген кірме сөздердің көбеюі, терминологиялық жүйенің жаңаруы, жастар тіліндегі шетелдік элементтердің белсенді қолданылуы тілдік үдерістердің маңызды көрінісі ретінде сипатталады. Зерттеу барысында ғалымдардың жаһандану мен тілдік өзгерістерге қатысты пікірлері сараланып, қазақ тілінің лексикалық қабатындағы трансформациялық құбылыстар талданады. Сонымен қатар жаһандану жағдайында ұлттық тілдің табиғи болмысын сақтау мәселелері де қарастырылады.

Кілт сөздер: *жаһандану, лексика, кірме сөздер, тілдік үдеріс, терминология, ағылшын тілі, неологизм, ұлттық тіл, мәдени ықпал, тілдік өзгеріс.*

XXI ғасыр – жаһандану дәуірі. Әлемдік экономикалық, саяси, мәдени және ақпараттық кеңістіктің біртұтас жүйеге айналуы адамзат өмірінің барлық саласына ықпал етуде. Бұл үдеріс тілге де айрықша әсерін тигізіп отыр. Қазіргі таңда ешбір тіл сыртқы ықпалдан тыс өмір сүре алмайды. Әсіресе халықаралық қатынастардың күшеюі, интернет пен цифрлық технологиялардың дамуы ұлттық тілдердің лексикалық құрамының өзгеруіне себеп болуда. Соның нәтижесінде көптеген жаңа сөздер пайда болып, кірме лексика белсенді түрде қолданысқа енуде.

Тілдің лексикалық қабаты – қоғамдағы өзгерістерге ең жылдам бейімделетін жүйе. Қоғамда жаңа ұғым, жаңа технология немесе жаңа мәдени құбылыс пайда болса, ол ең алдымен сөздік құрамнан көрініс табады. Сондықтан жаһандану үдерісінің тілге әсерін зерттеу – қазіргі тіл біліміндегі өзекті мәселелердің бірі. Ғалым Ә. Қайдар «тіл – ұлттың рухани жадын сақтайтын құндылық» екенін айта отырып, тілдегі өзгерістер халықтың мәдени және тарихи болмысымен тығыз байланысты екенін көрсетеді [1].

Жаһандану жағдайында әлем тілдеріне ең күшті ықпал етіп отырған тіл – ағылшын тілі. Халықаралық бизнес, ғылым, ақпараттық технология, әлеуметтік желі, медиа кеңістікте ағылшын тілінің үстемдігі байқалады. Соның нәтижесінде көптеген ұлттық тілдерде ағылшын тілінен енген сөздер көбейіп келеді. Қазақ тілі де бұл үдерістен тыс қалған жоқ. Бүгінгі таңда «онлайн», «чат», «контент», «маркетинг», «бренд», «стартап», «блогер» сияқты сөздер күнделікті қолданысқа еніп, лексикалық қордың бір бөлігіне айналды.

Жаһандану – әлем халықтарының экономикалық, мәдени және ақпараттық тұрғыдан өзара ықпалдасуының күшеюі. Бұл ұғымға қатысты зерттеулер жүргізген ғалымдардың бірі Р. Робертсон жаһандануды «әлемнің біртұтас кеңістікке айналуы» деп сипаттайды [2]. Ал тілтанушы Д. Кристал жаһанданудың ең басты көрінісі ретінде ағылшын тілінің халықаралық тілге айналуын көрсетеді [3].

Тілдің лексикалық қабаты қоғамдағы өзгерістерге икемді келеді. Сондықтан жаңа қоғамдық құбылыстар ең алдымен сөздік құрамда көрініс табады. Қазақ тіл білімінде бұл мәселеге қатысты Ә. Болғанбайұлы мен Ғ. Қалиұлы лексиканың қоғам өмірімен тікелей байланысты екенін атап көрсеткен [4]. Ғалымдардың пікірінше, қоғамдық өзгерістер нәтижесінде жаңа сөздер пайда болып, кейбір сөздер қолданыстан шығып қалады.

Қазіргі кезеңде қазақ тіліндегі лексикалық өзгерістердің негізгі көздерінің бірі – ақпараттық технологиялар. Интернеттің дамуы жаңа ұғымдардың пайда болуына алып келді. Мысалы, «смартфон», «мессенджер», «подкаст», «стрим», «чат», «лайк», «сторис» сияқты сөздер жастар тілінде белсенді қолданылуда. Бұл сөздердің көпшілігі ағылшын тілінен тікелей енген. Мұндай құбылысты ғалымдар «лексикалық интернационалдану» деп атайды [5].

Кірме сөздер – тіл дамуының табиғи заңдылығы. Кез келген тіл басқа тілдермен қарым-қатынас барысында сөз алмасады. Қазақ тіліне араб, парсы, моңғол, орыс тілдерінен енген сөздер бұрыннан бар. Алайда қазіргі кезеңдегі ерекшелік – ағылшын тілінен енген сөздердің қарқынының күшеюі.

Ғалым Б. Сағындықұлы кірме сөздердің тілдің сөздік құрамын байытумен қатар, кей жағдайда ұлттық тілдің табиғатына қауіп төндіруі мүмкін екенін айтады [6]. Шынында да, қазіргі жастар арасында қазақша баламасы бола тұра, ағылшын сөздерін қолдану жиілеп келеді. Мысалы, «кездесу» орнына «митинг», «пікір» орнына «коммент», «ұнату» орнына «лайк» сөздерінің қолданылуы байқалады.

Бұл құбылыстың бірнеше себебі бар. Біріншіден, ағылшын тілі халықаралық коммуникация тіліне айналды. Екіншіден, әлеуметтік желілер мен интернет платформалары ағылшын терминдерін тікелей таратады. Үшіншіден, жастар арасында шетел мәдениетіне еліктеу тенденциясы күшейген.

Сонымен қатар кірме сөздердің барлығы бірдей теріс құбылыс емес. Кейбір жаңа ұғымдарға қазақ тілінде дәлме-дәл балама табу қиын. Мысалы, «интернет», «смартфон», «сканер» сияқты сөздер халықаралық терминдер ретінде қалыптасып кеткен. Сондықтан тіл мамандары кірме сөздерді қабылдауда тепе-теңдік сақталуы қажет екенін айтады.

Жаҳандану үдерісі нәтижесінде тілде жаңа сөздер – неологизмдер пайда болады. Неологизмдер көбіне ғылым, техника, экономика, медиа салаларында жиі кездеседі. Мысалы, соңғы жылдары қазақ тілінде «цифрландыру», «жасанды интеллект», «киберқауіпсіздік», «медиа сауаттылық» сияқты жаңа атаулар қалыптасты.

Ғалым Н. Уәли неологизмдердің тілдің дамуын көрсететін маңызды көрсеткіш екенін атап өтеді [7]. Оның пікірінше, жаңа сөздер қоғамдағы жаңа ұғымдарды атау қажеттілігінен туындайды. Қазіргі кезеңде қазақ тіліндегі көптеген неологизмдер калька жасау, аудару немесе шетел сөздерін бейімдеу арқылы жасалуда.

Мысалы:

- artificial intelligence – жасанды интеллект;
- cybersecurity – киберқауіпсіздік;
- digitalization – цифрландыру.

Бұл құбылыс қазақ тілінің сөзжасам мүмкіндіктерінің де дамып жатқанын көрсетеді.

Жаҳанданудың тілге әсері әсіресе жастар тілінен анық байқалады. Қазіргі жастардың сөйлеу тілінде ағылшын сөздері аралас қолданылатын жағдайлар жиі кездеседі. Мысалы: «Бүгін онлайн сабақ болды», «Постыма лайк бас»,

«Контент түсіріп жатырмын».

Мұндай құбылыс код ауыстыру (code-switching) деп аталады. Зерттеушілердің пікірінше, бұл – көптілді қоғамға тән табиғи құбылыс [8]. Алайда шетел сөздерінің шамадан тыс қолданылуы ана тілінің табиғи құрылымына әсер етуі мүмкін.

Жастар тіліндегі өзгерістер әлеуметтік желілермен де байланысты. TikTok, Instagram, YouTube платформалары арқылы таралатын жаңа сөздер

өте жылдам қолданысқа енеді. Кейбір сөздер қысқа уақыт ішінде кең аудиторияға таралып, тұрақты лексикаға айналады.

Жаһандану жағдайында ұлттық тілдің сақталуы маңызды мәселеге айналып отыр. Тіл – ұлттық болмыстың негізгі көрсеткіші. Сондықтан көптеген мемлекеттер тілдік саясат арқылы ұлттық тілді қорғауға ұмтылады.

Қазақстанда да мемлекеттік тілді дамытуға қатысты түрлі бағдарламалар жүзеге асырылуда. Ғалым Ө. Айтбайұлы терминология мәселесіне ерекше тоқталып, қазақ тілінің ішкі мүмкіндіктерін пайдалану қажеттігін айтады [9]. Оның пікірінше, жаңа ұғымдарға қазақша балама жасау ұлттық тілдің өміршеңдігін арттырады.

Мысалы:

- «ғаламтор» – интернет;
- «пернетақта» – клавиатура;
- «мұрағат» – архив.

Мұндай баламалар тілдің ұлттық сипатын сақтауға көмектеседі.

Сонымен бірге жаһандану жағдайында тілдік мәдениетті сақтау мәселесі де өзекті. Қазіргі медиакеңістікте аралас тілде сөйлеу жиі кездеседі. Бұл құбылыс ұзақ уақыт жалғасса, ұлттық тілдің құрылымдық жүйесіне әсер етуі мүмкін. Сондықтан мектеп пен жоғары оқу орындарында тіл мәдениетін қалыптастыру маңызды.

Қорыта айтқанда, жаһандану үдерісі тілдің лексикалық қабатына айтарлықтай әсер етуде. Әлемдік ақпараттық және мәдени ықпалдастық нәтижесінде қазақ тілінің сөздік құрамына көптеген жаңа сөздер мен терминдер енуде. Әсіресе ағылшын тілінен енген кірме сөздердің саны артып келеді. Бұл құбылыс бір жағынан тілдің дамуына, жаңа ұғымдарды атауға мүмкіндік берсе, екінші жағынан ұлттық тілдің табиғи болмысына қауіп төндіруі мүмкін.

Жаҳандану жағдайында қазақ тілінің өміршеңдігі оның жаңа ұғымдарды игеру қабілетіне байланысты. Сондықтан жаңа терминдерді қалыптастыруда тілдің ішкі мүмкіндіктерін пайдалану маңызды. Сонымен қатар жастар арасында тіл мәдениетін қалыптастыру, ұлттық тілге деген құрметті арттыру қажет.

Тіл – ұлттың рухани айнасы. Сондықтан жаһандану дәуірінде ұлттық тілді сақтау тек лингвистикалық мәселе ғана емес, ұлттық қауіпсіздік пен мәдени тұтастық мәселесі болып табылады.

Әдебиеттер:

1. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 304 б.
2. Roland Robertson Globalization: Social Theory and Global Culture. – London: Sage Publications, 1992. – 211 p.
3. David Crystal English as a Global Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2003. – 229 p.
4. Болғанбайұлы Ә., Қалиұлы Ғ. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. – Алматы: Санат, 1997. – 256 б.
5. Crystal D. Language and the Internet. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 272 p.
6. Сағындықұлы Б. Қазақ тілі лексикасының дамуы. – Алматы: Қазақ университеті, 2004. – 198 б.
7. Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. – Алматы: Ғылым, 2007. – 312 б.
8. Fishman J. Sociolinguistics and the Sociology of Language. – Boston: Rowley, 1972. – 436 p.
9. Айтбайұлы Ә. Қазақ терминологиясының дамуы мен қалыптасуы. – Алматы: Ғылым, 1988. – 208 б.